

II. DROBNE PRACE I MATERIAŁY MISCELLÉS ET MATÉRIAUX

WITOLD HENSEL, JADWIGA RAUHUTOWA (Warszawa)

BADANIA ARCHEOLOGICZNE NA STANOWISKU GRADIŠTE W DEBREŠTE

Sprawozdanie tymczasowe z prac w 1975 r.

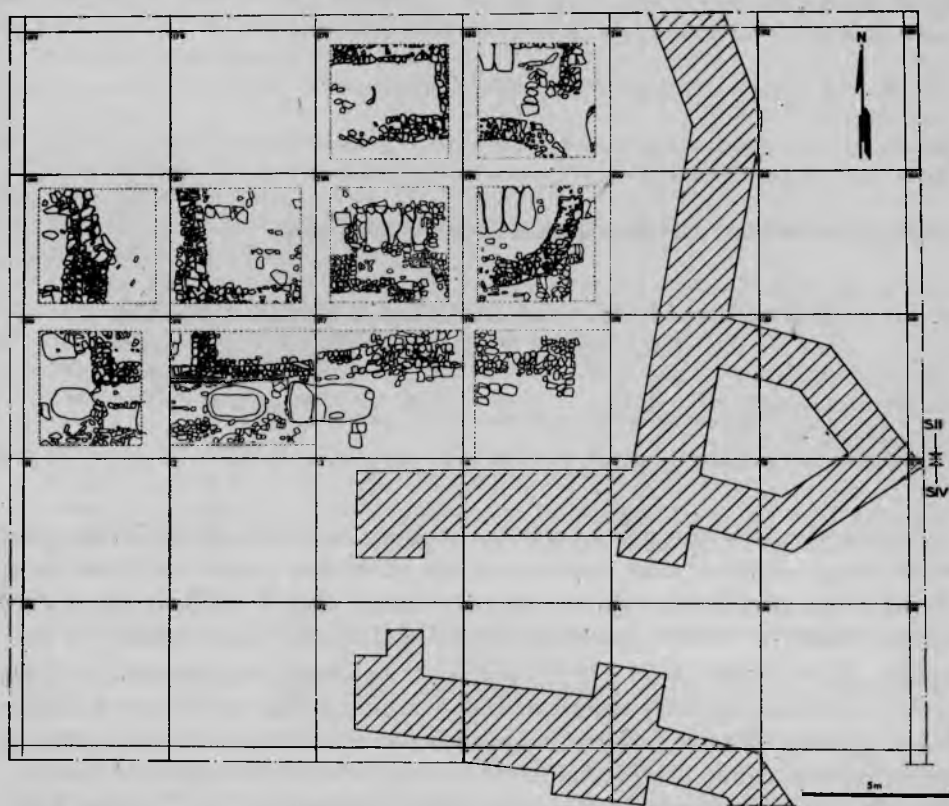
Stanowisko Gradište położone jest w pobliżu miejscowości Debrešte przy szosie Prilep—Kičevo. Jest ono wyniesione około 3 m ponad okoliczne pola. Obejmuje nie zabudowany (poza ruinami) obszar około 3 ha. Było ono przedmiotem badań w 1928 r. profesora historii starożytnej Uniwersytetu w Belgradzie Nikoli Vulića (1872 - 1945). Wtedy stwierdzono, że w czasach antycznych znajdowała się tutaj twierdza. Dalsze studia podjął po 35 latach Boško Babić, dyrektor Muzeum Narodowego w Prilepie¹. Od tego czasu w różnych sezonach prowadzono tutaj badania sondażowe, w których częściowo uczestniczyli również badacze polscy m.in. mgr Ryta Kozłowska i mgr Tadeusz Kaleytn. Pozwoliły one ustalić ogólną chronologię obiektu oraz ujawniły, że miejsce to było zasiedlone z przerwami od czasów pradziejowych po średniowiecze.

W 1974 r. badania pod tym samym kierunkiem przy udziale dr Jadwigi Rauhutowej² podjęto w części wschodniej obiektu. Już wtedy zaplanowano, że prace te będą realizowane w ramach współpracy między Muzeum Narodowym w Prilepie a Instytutem Historii Kultury Materialnej PAN.

Badania wykopaliskowe w 1975 r. stanowiły więc kontynuację prac realizowanych w 1974 r. Miały one na celu wyjaśnienie układu stratygraficznego obiektów odkrytych w 1974 r. i usytuowanych w pobliżu bramy wschodniej twierdzy rzymskiej i wczesnobizantyjskiej, rozplanowania cmentarzyska oraz ewentualnego związku odsłoniętych grobów z budowlą sakralną. W związku z tym zlokalizowano badania na odcinkach sąsiadujących z partiami rozkopanymi w 1974 r. Przebadano więc kwadraty 30 i 11 w sektorze IV oraz kwa-

¹ Por. np. B. Babić, *Gradište, Debrešte-Prilep — Praistorijsko helenističko i srednjekovno naselje, ranovizantijski kastrum, srednjekovna crkva sa nekropolom*, Archeološki Pregled, t. 7, 1965 (Beograd); tenże, *Recherches sur la culture matérielle des Slaves en Macédoine*, w: W. Hensel (red.), *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej Warszawa 14 - 18 IX 1965*, t. 5, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 92.

² J. Rauhutowa, *Debrešte*, Informator Archeologiczny. Badania 1974, Warszawa 1975, s. 300 i n.

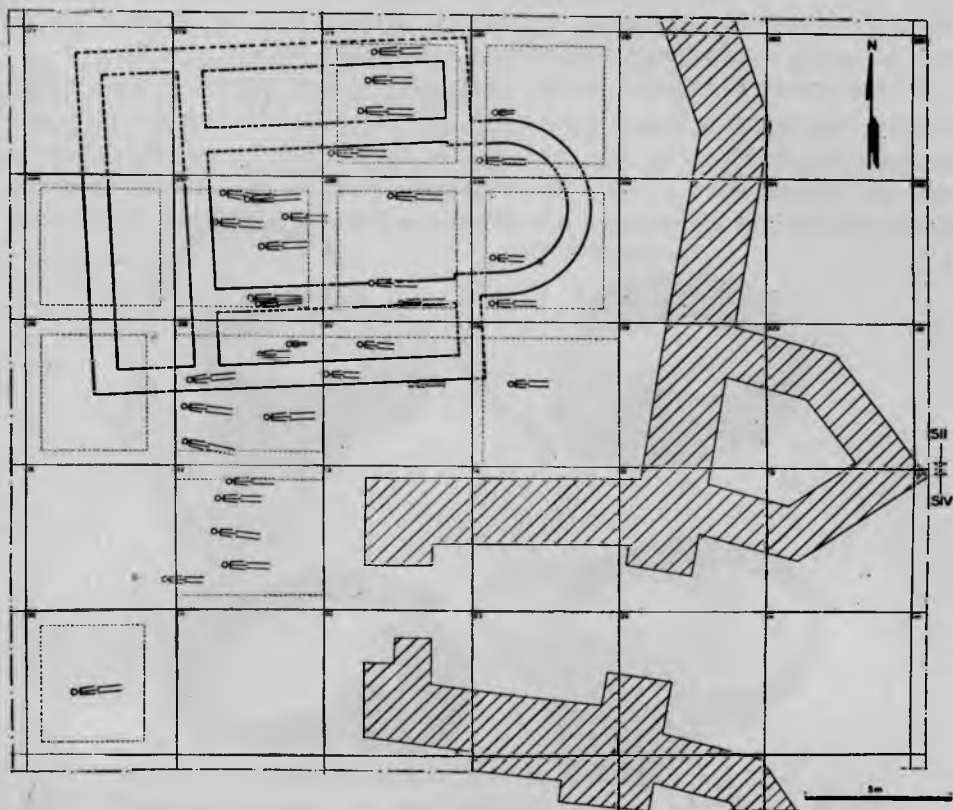
Ryc. 1. Rzut poziomy odkrytych fragmentów cerkwi z narteksem i egzonnarteksem (?) wraz z grobowcami. Partie zakreskowane — rzut poziomy fragmentów murów późnorzymskich i wczesnobizantyjskich

Fig. 1. Plan des fragments découverts de l'église avec le nartex et l'exonarthex et les tombeaux. Partie hachurée — plan des murs romains (période tardive) et byzantins (période ancienne)

draty 279, 280, 296, 297, 298 i 315 w sektorze II o łącznej powierzchni 225 m² (ryc. 1). Głębokość osiągnięta na poszczególnych kwadratach była różna i wynosiła w m n. p. m.: 619, 78 — s. IV, k. 11; 620, 14 — s. IV, k. 30; 621, 04 — s. II, k. 279; 620, 59 — s. II, k. 280; 620, 32 — s. II, k. 296; 620, 24 — s. II, k. 297; 620, 62 — s. II, k. 298; 919, 34 — s. II, k. 299; 619, 86 — s. II, k. 315.

Na wszystkich działkach stwierdzono, pomijając wkopy, zbliżony układ stratygraficzny. Warstwę I stanowił humus lub niwelacyjna warstwa ziemi. W sektorze II, w kwadracie 296 stwierdzono resztki konstrukcji kamiennej na powierzchni ziemi, to jest w stropie warstwy I. W warstwie tej ponadto znajdowano fragmenty ceramiki pochodzące z różnych okresów; od schyłku epoki brązu aż po średniowiecze.

Z warstwą II związane są resztki szkieletowego cmentarzyska wczesno-średniowiecznego oraz dwie jamy nr 1 i nr 2 odsłonięte w s. II, k. 315 i s. IV.

Ryc. 2. Fragment cmentarzyska z X - XIII w. wraz ze zrekonstruowanym rzutem poziomym cerkwi (bez egzonarteksu). Partie zakreskowane — rzut poziomy fragmentów murów twierdzy późnorzymskiej i wczesnobizantyjskiej

Fig. 2. Fragment du cimetière du Xe-XIIIe siècle avec plan reconstruit de l'église (sans exonarthex). Partie hachurée — plan des fragments des murs de la place forte romaine (période tardive) et byzantine (période ancienne)

k. 11. Jama 1 w rzucie poziomym, w przybliżeniu owalna, miała wymiary $1 \times 0,9$ m. Dno jamy było płaskie. W jej wypełnisku o miąższości $0,65$ m znaleziono między innymi ułamki ceramiki z wczesnego średniowiecza, fragmenty prątnicy, kości zwierzęce oraz prawie w całości zachowane małe naczynie nie zdobione z odbitym uchem. Na podstawie ceramiki obiekt ten można datować orientacyjnie na XII w. Z tego samego mniej więcej czasu pochodzi inna jama nr 2 odkryta na sąsiednim kwadracie 11 w s. II, o zarysie zbliżonym do owalnego i wymiarach $1,3 \times 1,4$ m. Jama wypełniona była szarobrunatną ziemią z zawartością drobnych ułamków naczyń glinianych i fragmentami płytek ceramicznych.

W spagu warstwy I i w warstwie II w kwadratach 279 i 280 w s. II natrafiono na groby o układzie rzędownym z głowami orientowanymi na zachód. Groby te w zasadzie związane są z warstwą II. W poziomie tym stwier-

dzono występowanie szkieletów w czterech rzędach, przy czym rzędy zachowują kierunek z północnego wschodu na południowy zachód (ryc. 2).

W kwadracie 299 (groby nr 42a i 42b, 43, 44) w s. II stwierdzono występowanie szkieletów w trzech poziomach, a w kwadracie 297 w dwóch poziomach (groby nr 33 i 38). Dla zrozumienia układu stratygraficznego cmentarzyska sprawą istotną jest stwierdzenie, że grób nr 38 zniszczył mur kamienny znajdujący się w części południowej w kwadracie 297 w s. II. W oma-

Ryc. 3. a - c — pierścienie z grobu 27, d — pierścień prawdopodobnie z grobu 27. Brąz

Fig. 3. a - c — bagues provenant de la tombe 27; d — bague, probablement aussi de la tombe 27. Bronze

wianej warstwie stwierdzono w 1975 r. ogółem 26 pochówków, przy czym jeden z nich był podwójny.

Znaczna część szkieletów zalegała bezpośrednio w ziemi. Przy kilku (nr 21, 27, 31, 35 i prawdopodobnie 48) zachowały się kamienie z obstawy grobowej. Grób nr 32 pokryty był natomiast dwoma żarnowami (biegunem i leżakiem).

Przy lepiej zachowanych szkieletach stwierdzono również układ rąk, a mianowicie: ręka prawa była wyciągnięta wzdłuż ciała, lewa powyżej miednicy (nr 29), dwie ręce zgięte w łokciach i złożone na klatce piersiowej lub nieco powyżej (nr 31, 34, 38, 47, 48, 49, 50), ręka prawa wyciągnięta wzdłuż ciała, lewa zgięta złożona w górnej części klatki piersiowej (nr 30), ręka prawa zgięta i złożona na klatce piersiowej, lewa wyciągnięta wzdłuż ciała (nr 39), dwie ręce zgięte i skrzyżowane w górnej części klatki piersiowej (nr 32).

Przy nielicznych szkieletach znaleziono biżuterię: w grobie 27 trzy pierścionki z brązu (ryc. 3) i dwie zausznicze z drutu bázowego (prawdopodobnie z tego samego grobu pochodzi także inny pierścień znaleziony w pobliżu)

w grobie nr 33 dwie zausznicze srebrne z winogronowatymi wisiorami (ryc. 4a), w grobie nr 35 częściowo zniszczoną srebrną zausznice (ryc. 4b), w grobie nr 47 brązowy pierścień ze znakiem krzyża (ryc. 4c), a przy czaszce nr 25 monetę rzymską z końca I lub początku II w.

Wstępna analiza zabytków znalezionych na cmentarzysku dała następujący wynik. Dla zausznice znalezionych w grobie 33 znajduje się analogie

Ryc. 4. a — srebrna zausznica z grobu 33, b — fragment srebrnej zausznicy z grobu 35, c — pierścień brązowy z grobu 47

Fig. 4. a — boucle d'oreille en argent provenant de la tombe 33, b — fragment d'une boucle d'oreille en argent provenant de la tombe 35; c — bague en bronze — tombe 47

zarówno na obiektach wielkomorawskich jak i południowosłowiańskich. Podstawowy zasób analogii pochodzi z kręgu kultury bijelobrdowskiej, obejmującego, jak wiadomo, m.in. Słowację, Węgry oraz wiele krain Jugosławii, po części Albanii i Grecji. Przytoczyć można m.in. analogie z miejscowości Dolný Peter, opublikowane przez Bohuslava Chropovskiego³ jak i z Jugosławii, ogłoszone przez Mirianę Čorović-Ljubinković⁴ oraz z Bułgarii, np. ze Styrmen, opracowane przez Bożenę Danielezyk⁵. Na tej podstawie da się powiedzieć, że podobne okazy kołczyków występują od IX po X i XI wiek.

³ B. Chropovský, *Vyvoj a stav archeologického vyskumu doby veľkomoravskej*, Slovenská Archeologia, t. 19, 1971, s. 687.

⁴ M. Čorović-Ljubinković, *Bijoux communs aux Slaves du sud et leurs variantes locales*, Archaeologia Iugoslavica, t. 3, 1959, s. 112. Pomijamy tu analogie znane z terenu samej Macedonii, m.in. z Prilepu.

⁵ B. Danielezyk, *Wyroby z miedzi i jej stopów z wczesnośredniowiecznego grodziska w Styrmen (Bułgaria)*, Slavia Antiqua, t. 16, 1969, s. 256.

Dla innych ozdób, m.in. paciorków (ryc. 5) szklanych (w tym odcinkowych), pierścionków (ryc. 7), bransolety taśmowej (ryc. 6, 7) znajdujących w Debreście mamy analogie m.in. z Bułgarii, Jugosławii, Węgier i Słowacji⁶. Spotyka się je zwłaszcza na obiektach związanych z kulturą Bijelo Brdo. Wiele też znajdujemy zbliżonych zabytków wśród biżuterii z cmentarzysk odkry-

Ryc. 6. Bransoleta z grobu 18

Fig. 6. Bracelet en bronze — tombe 18

Ryc. 5. Część kolii z grobu 19

Fig. 5. Partie d'un collier — tombe 19

tych m.in. w m. Prilep, Belezica⁷ oraz Ptuj⁸. Podobne zabytki przyniosły znaleziska z Demir Kapija w Macedonii, a także z niektórych dalszych stanowisk jugosłowiańskich⁹. Umieszcza się je w horyzoncie czasowym od X do XII w.

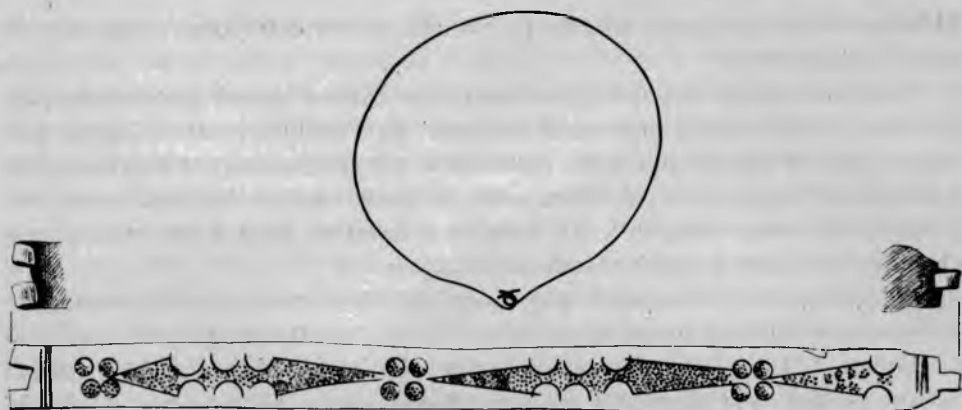
Z bizantyjskim kręgiem kulturowym jest zapewne związany krzyżyk ołowiany (ryc. 8) znaleziony w 1974 r. w pobliżu południowej ściany cerkwi.

⁶ Por. np. Z. Váňa, *Mad'aři a Slované ve světle archeologických nálezů X - XII století*, Slovenská Archeologia, t. 2, 1954, s. 67 i n. oraz A. Točík, *Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei*, Slovenská Archeologia, t. 19, 1971, s. 242 i nn.

⁷ B. Babić, *Srednovekovno kulturno bogactvo na SR Makedonija*, Prilep 1974, ryc. 52 oraz ryc. 82 - 83. Podane tu datowanie bransolet za B. Aleksową jest chyba za wczesne.

⁸ J. Korošec, *Storoslovansko grobišče na Ptujskem gradu*, Ljubljana 1950, passim.

⁹ Literatura zob. np. V. Jovanović, L. Vuksanović, N. Besić, *New finds from the slavic necropolis at Matičane near Priština*, Balcanoslavica, t. 1, 1972, s. 107 i n.

Ryc. 7. Rozwinięty ornament bransolety zilustrowanej na ryc. 6

Fig. 7. Ornementation du bracelet de la fig. 6

Ryc. 8. Krzyżyk ołowiany znaleziony w pobliżu cerkwi

Fig. 8. Petite croix en plomb trouvée près de l'église

Zbliżone do niego okazy występują również wśród zabytków wielkomorawskich i polskich¹⁰.

Samo natomiast cmentarzysko urządzone było w sposób przypominający podobne obiekty znane m.in. z Macedonii. Nie wiadomo, czy nakrycie jednego z grobów żarnowami było rezultatem przypadku, czy też wiązało się z zabiegami magicznymi, a mianowicie z chęcią uniemożliwienia zmarłemu powrotu do świata żywych¹¹. Na jednym z kamieni grobowych stwierdzono obecność niewielkich wgłębień miseczkowatych.

Na podstawie znalezionych w grobach zabytków można zatem stwierdzić, że cmentarz założony został najpóźniej w X w., a użytkowany był co najmniej do końca XII stulecia. Opisane powyżej pochówki skupione były wokół murów cerkwi, a większość z nich znajdowała się w jej wnętrzu. Z układu stratygraficznego poszczególnych grobów należy przypuszczać, że wspomniana budowla sakralna znajdowała się w ruinie.

W trakcie eksploracji kwadratów 279, 280, 296, 297, 298, 299 i 315 w spagu warstwy II oraz w warstwie III i w górnych częściach warstwy IV odsłonięto fragmenty murów kamiennych o szerokości od 0,60 do 1 m. Kamienie w kwadratach 280 i 299 były łączone zaprawą. Układ wspomnianych murów łącznie z murami odkrytymi w 1974 r. w kwadratach 318, 317 i 316 dowodzi, że są to pozostałości budowli sakralnej o trzech nawach z absydą w części wschodniej oraz narteksem w części zachodniej. Do narteksu przylega dalszy mur, stanowiący być może pozostałość egzonarteksu. Długość cerkwi łącznie z murami wynosi 16,70 m, a szerokość łącznie z murami 11,40 m, średnica absydy 4,50 m, długość absydy 4,50 m (?), długość nawy głównej 8 m, szerokość 4 m, a szerokość naw bocznych 2 m, szerokość narteksu ok. 2 m. Z wymiarów tych wynika, że cerkiew ta była zbudowana w przybliżeniu według proporcji 1 : 4 : 2. Wewnątrz absydy w kwadratach 280 i 299 w części południowej i wschodniej odkryto sześć prostokątnych w rzucie poziomym „filarków” z płyt ceramicznych słabo wypalonych o wymiarach $0,50 \times 0,32 \times 0,6$ m, składających się z trzech do czterech warstw. Płytki ułożone były nad sobą w regularnych odstępach od 17 do 20 cm. Stanowiły one pozostałość posadzki albo też służyły jako wsporniki posadzki w cerkwi.

Z okresem użytkowania cerkwi związany był grób nr 36 znajdujący się w nawie głównej w kwadracie 298 w s. II. Był to prostokątny grobowiec o wymiarach $2,30 \times 1 \times 1$ m zbudowany z kamieni i płyt ceramicznych łączonych zaprawą, a od wewnątrz starannie otynkowany. Grobowiec przykryty był czterema płytami kamiennymi, przy czym trzy z nich spojone były zaprawą wapienną. Czwarta płyta z górnej części grobowca (zachodniej) z dwoma otworami wykazywała ślady skucia zaprawy (widocznie kamień ten w okre-

¹⁰ Por. np. W. Hensel, *Odkrywamy prapolski Śląsk*, w: J. Kaźmierczyk, (red.), *Odkrywamy prapolski Śląsk*, Wrocław, 1975, s. 16 i 40.

¹¹ Por. np. W. H(ensel), *Symposium poświęcone kulturze dawnych Słowian w Miłkczycach (27 - 29 VIII 1974)*, *Slavia Antiqua*, t. 22, 1975, s. 347.

się późniejszym był naruszony). W pobliżu narożnika północno-zachodniego znajdował się wyraźnie obrobiony kamień w kształcie trapezowatym o wymiarach $0,45 \times 0,30 \times 0,28$ m, który pierwotnie był ustawiony prawdopodobnie w pozycji pionowej. Wnętrze grobu było wypełnione brunatno zabarwioną ziemią, w której znaleziono drobne ułamki ceramiki, kości zwierzęce oraz dwa kawałki szkła witrażowego. Na dnie grobowca odkryto trzy szkielety, przy czym dwa z nich o układzie regularnym z głowami na zachód (grób podwójny 36a i 36b). Obydwie ręce były zgięte i złożone na klatce piersiowej. Czaszki szkieletów wykazywały ślady ruszenia. Nad kończynami dolnymi szkieletu 36a znaleziono wypukłą blaszkę brązową z krzyżykiem pośrodku. Szkielet trzeci niekompletny (nie numerowany) znajdował się w narożniku południowo-wschodnim. Najprawdopodobniej są to pozostałości starszego pochówku zniszczonego przed złożeniem zmarłych do grobu.

Wewnątrz absydy, w jej części centralnej (kwadrat 299 s. II) odsłonięto prostokątne, murowane z kamieni i płyt ceglanych pomieszczenie o wymiarach: $1,37 \times 1 \times 1,78$ m. Było ono pokryte czterema płytami kamiennymi grubości 10 cm spojonymi grubą warstwą zaprawy wapiennej. Żaden z kamieni pokryw nie wykazywał śladów otwierania. W stropie komory otynkowanej do wysokości 1 m, przy ścianie zachodniej i wschodniej, stwierdzono obecność dwóch wywietrzników usytuowanych równolegle o wymiarach: $0,30 \times 0,21 \times 0,44$ m i $0,31 \times 0,21 \times 0,46$ m, przykrytych kamieniami z zaprawą. Na wysokości 1 m w komorze stwierdzono ślady posadzki wapiennej, której resztki zachowały się przy ścianach. Na tej głębokości wystąpiła warstwa brązowej ziemi wypełniająca pozostałą część komory. W trakcie jej eksploracji znajdowano liczne fragmenty okuć żelaznych z przywartymi szczątkami drewna oraz różnej wielkości gwoździe żelazne. W narożniku południowo-zachodnim stwierdzono w ścianie obecność okuć żelaznych związanych zaprawą. W narożniku południowo-wschodnim komora miała niszę szerokości 0,55 m. Na jej dnie znajdowały się dwa większe kamienie o wymiarach $0,38 \times 0,56 \times 0,45$ m.

W świetle poczynionych obserwacji wydaje się, że przy ścianie południowej, w dolnej części komory, znajdowała się skrzynia drewniana z okuciami żelaznymi o szerokości zbliżonej do wymiarów wnętrza oraz że skrzynię tę umieszczono w komorze bezpośrednio po zakończeniu prac budowlanych, kiedy świeże jeszcze było spoiwo wapienne użyte do budowy komory.

W warstwie poniżej dolnej podłogi znaleziono fragmenty ceramiki ręcznie lepionej z VIII - VII w. przed n.e.

Na podstawie zawartości komory trudno ustalić jej przeznaczenie. Usytuowanie jej jednak w centralnym miejscu w obrębie absydy oraz analogie z innych obiektów sakralnych, n.p. ze Stobi, pozwalają przypuszczać, że komora ta służyła celom kultowym. W części górnej, starannie otynkowanej, znajdowały się, być może, relikwie, natomiast dolną wykorzystano jako skarbiec. Staranne zabezpieczenie komory po jej opróżnieniu wskazuje, że dokonano tego zapewne nie w momencie katastrofy, lecz w czasach pokojowych.

Usytuowanie stratygraficzne cerkwi dowodzi, że wybudowano ją w okresie

przed powstaniem warstwy II oraz przed okresem użytkowania cmentarza wstępnie datowanego na X - XII w., a równocześnie po ukształtowaniu się warstwy IV, najprawdopodobniej związanej z okresem wczesnobizantyjskim. Niektóre obserwacje dowodzą, że spąg warstwy III egzystował już w momencie stawiania cerkwi. Inaczej mówiąc, zbudowano ją w okresie między ukształtowaniem się spągu warstwy II i stropem warstwy III, przy czym bardziej prawdopodobne jest związanie jej ze stropem warstwy III. Spąg warstwy II datować możemy tymczasowo na X w., schyłek warstwy III przypadać powinien na okres między VI a IX stuleciem lub ewentualnie początkiem X w. Jest to chyba okres, na który datować należy budowę cerkwi, a chronologię jej schyłku ustalić wypada na lata po połowie IX w. lub nawet na początek X stulecia. Dodać jednak wypada, że istnieją znaczne trudności ze ściślejszym datowaniem poziomu budowy cerkwi i założenia grobów. Jest prawdopodobne, że cerkiew była założona już w 2. poł. VI w., a później ewentualnie ponownie użytkowana. W sprawozdaniu z badań w Debreście w 1974 r. łączące się z tym poziomem groby właśnie z podanych względów datowano¹² na VI - VII w. Uwzględniając taki wariant chronologii omawianego obiektu należałoby przyjąć, że po latach egzystencji w ruinie cerkiew została odbudowana w 2 poł. IX lub na początku X w. i że śladem tej przebudowy jest odkryty przez nas egzozarteks (?) lub portyk na podmurówce kamiennej. Rzecznikiem koncepcji datowania cerkwi na VI w. jest również B. Babić. W takim razie trzeba mniemać, że bazylika z końca VI w. powstała na ruinach starszej budowli sakralnej z IV/V w.

Z okresem egzystencji cerkwi związany jest opisany grobowiec 36 oraz grób 37. Ten ostatni usytuowany był w kwadracie 315, s. II w bliskim sąsiedztwie świątyni, w jej południowej części. Do zbudowania go wykorzystano częściowo istniejące już wcześniej mury kamienno-ceglane, dostawiając ścianę północną. Z wierzchu grób przykrywały cztery płyty kamienne. Wymiary odsłoniętej części grobu: 1,90 × 1,30 m. Wnętrze jamy grobowej wypełniała brązowa ziemia, w której znajdowano drobne ułamki ceramiki, kości zwierzęce i płytki ceglane. Na dnie grobu, na głębokości 619,80 m nad poziomem morza (77 cm poniżej pokrywy grobowej) znaleziono źle zachowane szczątki szkieletu o układzie wschód-zachód. Grób ten jest wysunięty najdalej na zachód spośród dwóch innych pochówków nr 15 i 16, odkrytych przy ścianie południowej cerkwi w kwadratach 316 i 317 w 1974 r. Konstrukcja grobowców nr 15 i 16 była podobna do grobu 36. Wszystkie odsłonięte do tej pory grobowce zostały zapewne ograbione. Usytuowanie ich, konstrukcja kamienno-ceglana oraz ograbienie dowodzą, że pochowano w nich przedstawicieli wyższych warstw społecznych. Grobowiec nr 36 w nawie głównej mógł należeć do rodziny fundatorów cerkwi¹³.

¹² J. Rauhutowa, *Debrešte*, Informator Archeologiczny — Badania rok 1974, Warszawa 1975, s. 301.

¹³ O późniejszych zwyczajach w tym względzie zob. np. L. Pavlović, *Kultovi lica kod Srba i Makedonaca (Istorijsko-etnografska rasprava)*, Smederevo 1965, s. 278.

Na podstawie dotychczasowych badań nie udało się bliżej ustalić okoliczności zniszczenia cerkwi. W pobliżu jej murów brak śladów warstwy pożarowej. Obecność intensywnej zcegłonej warstwy, zwłaszcza w części absydalnej, pozwala przypuszczać że następowała powolna dewastacja cerkwi, którą wykorzystywano następnie jako miejsce chowania zmarłych. Brak w sąsiedztwie cerkwi większej ilości kamienia budowlanego, który mógłby pochodzić z murów świątyni dowodzi, że związany z nią materiał budowlany mógł służyć jako budulec do innych obiektów.

Z okresem użytkowania cerkwi wiązać należy mur kamienny odkryty we fragmencie (długość odcinka 2,10 m) w kwadracie 30, s. IV orientowany po osi północ-południe. Szerokość muru 0,80 - 0,90 m. Mur ten posadowiony był na warstwie zaprawy wapiennej o prostokątnym kształcie. Wymiary odsłoniętej płyty: $2,20 \times 1,30$ m. Na jej krawędzi po stronie zachodniej znajdowały się ustawione pionowo fragmenty płyt ceramicznych. Pod zaprawą miąższości do 0,15 m zalegała warstwa pokruszonej cegły, a poniżej warstwa kamieni przykrytych brunatno zabarwioną ziemią. Konstrukcja ta zalegała na warstwie, w której z obu stron muru (przy ścianie południowej płyty) występowały krawędzie dwóch pitosów, pochodzących z okresu późnorzymskiego lub wczesnobizantyjskiego. Służyła ona zapewne jako zbiornik lub kadz do tłoczenia wina. Fragmentaryczne jednak jej odkrycie nie pozwala na bliższe określenie funkcji. Wstępnie ustalić można chronologię „zbiornika” na okres wczesnobizantyjski.

W poszczególnych warstwach, oprócz niewielkiej ilości ceramiki i kości zwierzęcych znaleziono niewiele przedmiotów metalowych. Najwięcej znajdowano ciężarków glinianych różnej wielkości i kształtów. W pobliżu cerkwi znaleziono kilka romboidalnych płytek ceramicznych różnej wielkości, które prawdopodobnie pochodzą z posadzki cerkwi. Do stosunkowo częstych znalezisk należą także kawałki szkła, w tym fragmenty brzegów, pochodzące z naczyń szklanych oraz ułamki szkła okiennego.

Na żadnej z przekopanych działek w 1975 r. nie dotarto do calca z uwagi na występujące w wyższych poziomach konstrukcje kamienne.

Na podstawie dotychczasowych spostrzeżeń z badań w latach 1974 - 1975 można wstępnie ustalić następującą kolejność faz osadnictwa w badanym przez nas miejscu. Najstarsza faza łączyła się z okresem pradziejowym. Na jej resztki w postaci fragmentów ceramiki natrafiono w kwadracie 299 s. II w komorze w obrębie absydy. W pozostałych odcinkach dotarto jedynie do poziomu, który roboczo datować można na schyłek okresu rzymskiego lub początek okresu wczesnobizantyjskiego. Z tym właśnie poziomem łączyć należy budowę zachowanych murów twierdzy oraz jej późniejszą przebudowę. Na podstawie stwierdzenia intensywnych warstw rumowiskowych oraz pożarowych można powiedzieć, że zarówno w czasach późnorzymskich jak i wczesnobizantyjskich twierdza ta ulegała wielkiej dewastacji.

Z dalszym okresem, może z VI - VII stuleciem związane są resztki odkrytego zbiornika w kwadracie 30, s. IV oraz współczesnych mu murów od-

słoniętych w 1974 r. w kwadracie 31 i 12 w s. IV. Kolejną fazę osadniczą stanowiły budowle związane z cerkwią oraz budynkami odkrytymi w kwadracie 30, s. IV i związane z nimi murowane groby. Z późniejszej fazy X - XII stulecia pochodzą natomiast dwie jamy oraz cmentarzysko odkryte w warstwie II (groby w obudowach lub bez nich). Niestety brak większej liczby datujących zabytków uniemożliwia dokonanie ścisłej periodyzacji poziomów osadniczych od VI do XII w.

W świetle dotychczasowych badań można przypuszczać, że układ przestrzenny oraz funkcja określonych połaci Debrešte ulegały w ciągu wieków zmianie. Na podstawie układu stratygraficznego grobowców wynika, że pierwsze pochówki datują się z najstarszego okresu trwania cerkwi. Młodsze, związane z cmentarzyskiem rzędownym, pochodzą najwcześniej z końca jej trwania¹⁴. Innymi słowy kontynuowano z przerwami na tym samym miejscu chowanie zmarłych.

Nie ulega natomiast wątpliwości okoliczność, że co najmniej część dawnej ludności słowiańskiej pozostała na miejscu w dobie okupacji bizantyjskiej, na co wskazuje inwentarz znalezionych w grobach zabytków oraz sam charakter cmentarzyska. Nadto w przebadanej w latach 1974 - 1975 partii grodziska nie znaleziono (poza krzyżykiem) zabytków, które dałoby się powiązać z obecnością przedstawicieli władzy bizantyjskiej, co udało się stwierdzić w Prilepie¹⁵. Możliwe jednak, że na elementy takie natrafi się w innych miejscach w Debrešte¹⁶.

Z powyższego wynika dalej, że najciekawsze materiały uzyskano w zakresie znajomości wczesnośredniowiecznej architektury sakralnej oraz datującego się z tej epoki cmentarzyska szkieletowego. Niewiele natomiast materiałów uzyskano dla okresu łączącego się z opanowaniem Debrešte przez słowiańskich Berzitów (Brsjaków), którzy zajmowali obszar położony między Bitolją, Ochrydą a Velesem (dziś Titov-Velesem).

¹⁴ Z układu bowiem stratygraficznego grobów mimo występowania w niektórych z nich okazów o cechach późnoudzięciowiecznych wynika, że założenie cmentarza mogło nastąpić najwcześniej w późnej fazie istnienia cerkwi, przy czym większość grobów pochodzi z czasów, gdy była ona już w ruinie. Wówczas mogła spełniać funkcję kaplicy cmentarnej. Z analogicznymi przypadkami spotykamy się w innych krajach w wiekach późniejszych.

¹⁵ Por. np. M. Apostolski, B. Babić, O. Ivanovski, L. Lape, M. Sokolski (red.), *Prilep i Prilepsko niz istorijata*, t. 1, Prilep 1971, s. 89.

¹⁶ Badania w Debrešte w 1975 r. prowadzone były w ramach współpracy między Instytutem Historii Kultury Materialnej PAN a Muzeum Narodowym w Prilepie i będą kontynuowane w latach następnych. Z ramienia Muzeum Narodowego w Prilepie kierował nimi Boško Babić a Instytutu Historii Kultury Materialnej Jadwiga Rauhutowa. Prace konsultował Witold Hensel. Nadto ze strony macedońskiej brali w nich udział: archeolog Liliana Kepeska, technik Mitra Milošeska oraz architekt Živko Pejovski.

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES AU SITE DE GRADIŠTE À DEBREŠTE

Compte rendu provisoire des travaux effectués en 1975

par

WITOLD HENSEL, JADWIGA RAUHUTOWA (Warszawa)

Résumé

L'article est un rapport préliminaire sur les résultats des travaux d'excavation effectués en 1975 du site de Gradište près de Debrešte en Macédoine. Au cours de ces travaux (qui continuaient sous la même direction ceux de 1974), concentrés dans la partie est du castrum, on a découvert plusieurs niveaux d'habitat, dont le plus ancien date du VIIIe-VIIe siècle avant notre ère. Les résultats les plus intéressants ont été obtenus à la suite des recherches dans deux niveaux du Moyen Âge, les plus récents de ce site. Dans le plus ancien des deux on a découvert des ruines d'une église orthodoxe (fig. 1), aux dimensions 16,70 m de long sur 11,40 m de large. L'église était en pierre. Elle avait une abside et deux neefs latérales, un narthex et un exonarthex (?), qui date probablement de la période finale de l'existence de l'église. A peu près au milieu de la nef principale il y avait un tombeau en pierre qui renfermait deux squelettes en position étendue (qui cependant portaient des traces d'avoir été déplacés.). Dans la nef est, on a découvert un troisième squelette dont les os étaient dispersés en désordre. Dans l'abside se trouvait un réduit en pierre (1,37 × 1,78 m), dont la partie supérieure servait probablement de cache à reliques, et la partie inférieure faisait oeuvre de trésor. Ce réduit avait été vidé et soigneusement muré. Il y avait aussi dans les ruines des fragments de vitraux. A la suite du manque des vestiges à datation plus caractéristique on n'a pu établir une chronologie plus précise de l'objet. Les auteurs du rapport sont d'avis que la date la plus vraisemblable de la construction de l'église est la fin du VIe et de la reconstruction la fin du IXe siècle ou le début du Xe. Ce siècle a vu le déclin de l'église — elle est finalement tombée en ruine et c'est alors que l'on a commencé d'y ensevelir les morts. Les excavations ont permis de constater l'existence de quelques rangées de tombes contenant des squelettes la tête tournée vers l'occident (fig. 2); à côté de quelques uns on a trouvé des bijoux (fig. 3 - 10), accusant des analogies avec ceux de la civilisation de Bijelo Brdo. Il faut croire que ces bijoux proviennent du Xe - XIIe siècle, de même que le cimetière. Cependant, il faut remarquer que dans une des tombes on a trouvé une monnaie romaine du Ier ou IIe siècle de notre ère.

Parmi les autres trouvailles il faut mentionner des cavités à provisions pratiquées dans la terre, datant de la même époque, et une sorte de dispositif qui semble plus ancien, du VIe - VIIe siècle, qui servait probablement à tirer du vin.

On a aussi découvert au cours des recherches des objets en céramique et en métal provenant des niveaux d'habitat variés, et une petite quantité d'os animaux.

Les excavations de Debrešte ont été effectuées de commun accord par l'Institut d'Histoire de la Culture Matérielle, Académie Polonaise des Sciences, et la Musée National de Prilep. L'équipe macédonienne travaillait sous la direction de Monsieur Bosko Babić, l'équipe polonaise sous celle de Madame Jadwiga Rauhut.